

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-2196-8937

Mokslinių tyrimų kryptys: morfosintaksė, valentingumas, semantika, tipologija.

DOI: doi.org/10.35321/all87-12

ATŽVILGIU KONSTRUKCIJA VALENTINGUMO ASPEKTU

Construction with *atžvilgiu* from the
Perspective of Valency

ANOTACIJA

Šio straipsnio objektas – polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija. Tikslas – remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) medžiaga, išsiaiškinti kalbamosios konstrukcijos santykį su valentingumu. Tyrimas parodė, kad sakinyje polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija vartojama ir kaip leksemos valentinis aktantas, ir kaip nevalentinis – laisvasis narys.

ESMINIAI ŽODŽIAI: valentingumas, valentinis aktantas, laisvasis narys, *atžvilgiu* konstrukcija.

ANNOTATION

The object of this article is the construction with postpositional *atžvilgiu*. The aim is to find out the relation between the said construction and valency drawing on the data from *The Corpus of Contemporary Lithuanian Language*. The study revealed that the construction with postpositional *atžvilgiu* is used in a sentence both as a valent actant of the lexeme and as a non-valent (free) element.

KEYWORDS: valency, valent actant, free element, construction with *atžvilgiu*.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Jau Ernstas Fraenkeli (1928: 185–186) savo darbe apie lietuvių kalbos linksnius mini daiktavardžio *atžvilgis* įnagininką¹. Jonas Jablonskis (1957: 632) 1–2 pavyzdžiuose vartojamą *atžvilgiu* vadina *skirtumo* įnagininku ir teigia, kad „šitas linksnis yra tiktai tam tikra *būdo* ar įnagių įnagininko skirtybė“.

- 1) *Tuo atžvilgiu jis nesiskiria nuo kitų.* (cituojiama pagal Jablonskis 1957: 632)
- 2) *Jo raštai ir kalbos atžvilgiu pakenčiami.* (cituojiama pagal Jablonskis 1957: 632)

Šiandienoje Jonas Šukys (1998: 267) teigia, kad *atžvilgiu* yra atžvilgio, arba tikslinamasis (t. p.: 557), įnagininkas, kuris „palyginti nesavarankiškas, dažnai primenantis žodžius, artimus prielinksniams (tiksliau – polinksniams), nes paprasčiau eina po [...] dažniausiai kilmininko, ir jį tikslina, tarsi sudaro su juo kaip koks polinksnis tam tikrą konstrukciją“; „ypač spaudos ir rašto kalboje neretai parodo, kuriuo atžvilgiu apibūdinamas daiktas ar reiškiny“². Šukys (1998: 268) patikslina, kad *atžvilgiu* dažniausias administracinėje ir mokslinėje kalboje, ir atkreipia dėmesį į tai, kad *atžvilgiu* vartojamas, „kai yra aiški požiūrio į ką nors, ko nors vertinimo reikšmė“, o „kai požiūrio, vertinimo reikšmė apiblankusi, nepamirštinis tradicinės gyvesnės kalbos raiškos priemonės. Vietoj kilmininko su polinksniškai pavartotu *atžvilgiu* gali geriau tikti prievėksmiai (žr. 3), grynai linksniai (ypač naudininkas) (žr. 4–5), prielinksninės (ypač prielinksnio *dėl*) konstrukcijos“ (žr. 6–8).

- 3) *Vaikai čia ugdomi fiziniu doriniu, protiniu atžvilgiu* (plg. *fiziškai, doriškai, protiškai*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 268)
- 4) *Ar galite ką nors gero padaryti invalidų atžvilgiu* (plg. *invalidams*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 268)
- 5) *Jutau komiteto narių šaltumą mano atžvilgiu* (plg. *man*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 268)
- 6) *Nebuvo imtasi jokių priemonių pažeidėjų atžvilgiu* (plg. *prieš pažeidėjus*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 268)
- 7) *Dalis žmonių turėjo neigiamą nuomonę instituto atžvilgiu* (plg. *apie institutą*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 268)
- 8) *Vyriausybė mokyklų atžvilgiu neturi apgalvotos politikos* (galėtų būti ir *dėl mokyklų*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 267)

¹ Išsamesnę darbų apie *atžvilgiu* apžvalgą žr. Akelaitis (2005: 67–70).

Kalbos patarimuose (KP S1 2009: 90) Šukys patikslina, kad 3 pavyzdyje polinksnio reikšme vartojamas *atžvilgiu* yra šalutinis (dalinis) normos variantas. Jis, kaip knyginis reiškiny, gali būti vartojamas bendrinėje kalboje, tačiau pirmenybė teiktina pagrindiniam (neutraliajam) normos variantui – būdo prieveiksmiui. O 4–6, kaip ir 9–11 pavyzdžiuose *atžvilgiu* bendrinėje kalboje yra nevartotinas. Čia tiesioginis santykis su objektu turi būti reiškiamas naudininku, prielinksnų konstrukcijomis (KP S1 2009: 89; dar žr. Akelaitis 2005: 71, 76).

9) *Didesnės pagarbos tikėtumėms mergaičių atžvilgiu* (=mergaitėms). (cituo-jama pagal KP S1 2009: 89)

10) *Jūs būsite korektiški mūsų atžvilgiu* (=mums). (cituo-jama pagal Akelaitis 2005: 71)

11) *Netolerancijos Lietuvos atžvilgiu* (=Lietuvai), *be abejo, buvo*. (cituo-jama pagal Akelaitis 2005: 71)

Šukys (KP S1 2009: 89) pažymi, kad bendrinėje kalboje *atžvilgiu* gali būti vartojamas netiesioginiam santykiui su objektu reikšti 12 pavyzdyje.

12) *Nieko blogo vaiko atžvilgiu nepadariau*.

Gintautas Akelaitis (2005: 67) nagrinėja *atžvilgiu* konstrukciją administracinėje kalboje (žr. 10–11) ir teigia, kad *atžvilgiu* (ir *požiūriu*) „išsiskiria vartojimo dažnumu, akivaizdžiu administraciniu funkciniu stilistiniu atspalviu“. Jis (Akelaitis 2005: 76) prieina išvados, kad „administracinės kalbos konstrukcijos kilm. + *atžvilgiu* [...] neparemtos gyvąja vartoseną ir pagal atsiradimo laiką yra vėlyvas suintelektintos kalbos reiškiny“. Akelaitis (2005: 67) teigia: tai, kad *atžvilgiu* „eina po daiktavardžių ir daiktavardiškųjų žodžių kilmininko, lyg ir leistų juos laikyti artimais polinksniais. Tikrais polinksniais jie negali būti laikomi dėl išlaikomos leksinės reikšmės. Kita priežastis – derinamosios konstrukcijos ir konstrukcijos su daiktavardiškųjų žodžių kilmininku dažnai yra artimos arba net sudaro gretybes, plg.: *ekonominiu atžvilgiu* ir *ekonomikos atžvilgiu*“. Kita vertus, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* pavyzdžių pagrindu atlikęs *atžvilgiu* vartojimo administracinėje kalboje tyrimą, Akelaitis (2005: 70) rašo: „Apstabarėjęs *atžvilgiu* dažniausiai vartojamas su daiktavardiškųjų žodžių kilmininku [...], bet labai retas derinimo būdu sudarytuose junginiuose [...] – santykis 0,07 : 0,93“. Iš išsamaus jo tyrimo aiškėja, kad *atžvilgiu* konstrukcijos administracinėje kalboje tinkamai vartojamos, kai jomis nurodomas ko nors pagrindas pagal pašalinį, veiksma ar būseną sąlygojantį objektą (Akelaitis 2005: 71), kaip šalutinis normos variantas tinkamos vartoti pagrindo santykiui reikšti (Akelaitis 2005: 74–75) arba objektiniam santykiui, kuris gali turėti priežasties atspalvį ir įmanomas atžvilgis, atsižvelgimas į tą netiesioginį objektą, pasakyti (Akelaitis 2005: 73). Be to, kad *atžvilgiu* netinka tiesioginiam santykiui su objektu reikšti (Akelaitis 2005: 71), kalbamosios konstrukcijos nevartotinos

priešasčiai reikšti (Akelaitis 2005: 73). Taip pat, „kur galima, ypač kur pažeidžiama nusistovėjusi lietuvių kalbos sintaksinių santykių raiška, reikėtų vengti konstrukcijų kilm. + *atžvilgiu* [...], kai turi būti išreikštas požymio, arba atributinis, santykis“ (Akelaitis 2005: 73).

Toliau klausimas, ar *atžvilgiu* yra (tampa) polinksnis, paliekamas nuošalyje ir kaip darbinis terminas straipsnyje vartojamas – polinksniškasis *atžvilgiu*. Konstrukcija su juo, kaip aiškėja iš cituotų pavyzdžių ir to, kas trumpai aptarta, vartojamos sakinio ir junginio lygmeniu. Atkreiptinas dėmesys į Akelaičio (2005: 72) mintį: „kai vartojamos konstrukcijos kilm. + *atžvilgiu* [...], veiksmo, veiklos ar ypatybės tiesioginis kreipimas į objektą tarsi sušvelninamas, užtušuojamas“.

Prieš akis turint 4–12 pavyzdžius, toliau keliamas klausimas, koks šio sušvelninto santykio su objektu pagrindas ir kodėl, pavyzdžiui, tipišką beneficento naudininką 10 pavyzdyje kalbėtojas renkasi keisti polinksniškuoju *atžvilgiu*. Ar (kaip) tai susiję su žodžio reikšme ir valentingumu. Jei polinksniškojo *atžvilgiu* vartoseną susijusi su valentingumu, tada, laikantis verbocentrinio sakinio modelio sampratos, galima daryti keletą prielaidų: be to, kad (a) polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai įtakos turi daiktavardžio *atžvilgis* reikšmė, (b) polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai įtakos turi sakinio predikato leksiniai, semantiniai ar kiti požymiai, žodžio ir viso sakinio semantika.

Atsakyti į minėtus klausimus pasirinkta remiantis iš Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centro sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – DLKT) rinkta medžiaga (žr. 2 dalį). Šiame žvalgomajame tyrime keliami uždaviniai: (a) aptarti daiktavardžio *atžvilgis* reikšmę žodynuose (žr. 3 dalį), (b) trumpai apžvelgti valentingumo teorijos atskaitos taškus ir minėti, kaip tai susiję su polinksniškojo *atžvilgiu* vartoseną (žr. dalį 4), (c) valentingumo požiūriu išnagrinėti *atžvilgiu* konstrukcijų vartoseną empirinėje medžiagoje iš DLKT (žr. 5 ir 6 dalį). Po to visa apibendrinti (žr. 7 dalį). Kiek žinoma, darbų apie polinksniškąjį *atžvilgiu* valentingumo aspektu nėra.

2. TIRIAMOJI MEDŽIAGA

Didžiąją DLKT dalį sudaro rašytinės, dažnai redaguotos, skirtingų žanrų (publicistikos, grožinės, negrožinės ar administracinės literatūros) kalbos tekstai. Sakytinės kalbos pavyzdžių ten yra akivaizdžiai mažiau. Tai matyti 1 lentelėje, kur parodyta, kaip *atžvilgiu* pasiskirsto pagal žanrus DLKT² paieškos rezultatuose.

² Pavyzdžiai iš DLKT rinkti 2022 m. birželio mėn.

Iš 1 lentelės matyti, kad funkcinis stilius gali turėti reikšmės polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai. *Atžvilgiu* rečiausias sakytinėje kalboje. Rašytinėje kalboje polinksniškasis *atžvilgiu* rečiausiai vartojamas grožinėje literatūroje, o dažniausiai – publicistikoje ir negrožinėje literatūroje. DLKT³ publicistikai priskiriama: bendroji periodika, populiarioji periodika, mokslinė periodika, knygos (autobiofrafijos, memuarai, atsiminimai, kronikos, metraščiai, dienoraščiai, laišakai, esė, apybraižos ir kt.) ir kt., o negrožinė – tai mokslinė, mokomoji, pažintinė, mokslo populiarinimo ir kt. literatūra. DLKT grožinę literatūrą sudaro apysakos, apsakymai, novelės, pasakos, romanai ir pan. Atsižvelgiant į tai, kad DLKT teikiami administracinės literatūros (dokumentų) pavyzdžiai su polinksniškuoju *atžvilgiu* yra tirti (Akelaitis 2005), toliau remiamasi kiek daugiau nei 600 kitų žanrų pavyzdžių, kur *atžvilgiu* vartojamas polinksniškai. Konkrečiau kalbant, tolesnio žvalgomojo tyrimo pagrindu imama po 200 pavyzdžių iš grožinės, negrožinės literatūros ir publicistikos, taip pat turimi 5 pavyzdžiai iš sakininės kalbos.

1 LENTELĖ. *Atžvilgiu* vartoseną pagal žanrus

Tekstyno dalis	Iš viso žodžių	Užklausa	Pavartojimo skaičius	Analizuojamų šaltinių žodžių skaičius
Grožinė literatūra	15765554	atžvilgiu	601	2478947
Negrožinė literatūra	19322341	atžvilgiu	5873	4377158
Administracinė literatūra	13625715	atžvilgiu	1422	1524835
Publicistika	86497837	atžvilgiu	9981	20774801
Sakytinė kalba	447396	atžvilgiu	26	29146
Iš viso:	140921288	atžvilgiu	17903	29184887

Iš turimų pavyzdžių (žr. 2 lentelę) matyti, kad sakinyje polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija (gali būti) susijusi su skirtingomis veiksmazodžio, būdvardžio, daiktavardžio formomis arba prievėksmiu. Į akis krinta tai, kad turimoje medžiagoje nereto minimo žodžio reikšmė implikuoja perceptyvųjį subjektą (plg., *jaustis, nusistatyti, abejingas, jautrus, nuostata, pažiūra* ir t. t.), arba, kalbant valentingumo pagrindu skiriamų semantinių funkcijų aspektu, percipientą [Pcp] – psichinės būsenos patyrėją (Sližienė 1994: 20), kas, manytina, turi įtakos polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai.

Atsižvelgiant į tai, kad turimuose skirtingų žanrų pavyzdžiuose polinksniškasis *atžvilgiu* kartojasi su tais pačiais žodžiais arba skirtinguose žanruose vartojami

³ Žiūrėta [2022-06-12] čia: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=about>.

žodžiai, su kuriais yra semantiškai ir sintaksiškai susijusi polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija, veikia vienas kitą papildo nei paneigia, toliau pavyzdžiai pagal žanrus neskirstomi. Pavyzdžiui, iš grožinės literatūros ir publicistikos turima pavyzdžių su polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcijomis, susijusiomis su veiksmažodžiu *nu(si)teikti*, o iš publicistikos ir negrožinės literatūros – su *nusiteikimas*, arba iš grožinės literatūros ir publicistikos turima pavyzdžių su polinksniškuoju *atžvilgiu* siejamais būdvardžiais *geranoriškas*, *tolerantiškas*, o negrožinėje literatūroje pasitaikė su *tolerancija*. Tai, kad visų nagrinėjamų stilių tekstuose *atžvilgiu* vartojamas su tais pačiais arba panašiais žodžiais, leistų manyti, kad funkcinis stilius rašto kalboje neturi lemiamos įtakos polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai.

2 LENTELĖ. *Atžvilgiu* konstrukcijos sąsaja su kalbos dalimi sakinyje

Kalbos dalis	Pavyzdžiai
Veiksmažodis	<i>būti, daryti, derėti, elgtis, įpareigoti, jaustis, laikytis, (ne)moralizuoti, nu(si)teikti, nusileisti, nus(is)tatyti, nuvertėti, pasielgti, patirti, pasikeisti, pasisakyti, pavydėti, priešintis, reaguoti, rodyti, suprasti, susvetimėti, taikyti, turėti</i> ir pan.
Būdvardis	<i>adaptyvus, abejingas, agresyvus, aklas, aplaidus, artimas, atsargus, (ne)atviras, bjaurus, blogas, ciniškas, diskretiškas, (ne)doras, draugiškas, drovus, (ne)gailėtingas, (ne)geranoriškas, griežtas, (ne)etiškas, įdomus, įkyrus, išdidus, iškalbingas, įžeidus, humaniškas, jautrus, konservatyvus, korektiškas, kritiškas, lygus, mandagus, naudingas, negatyvus, neutralus, niekingas, padorus, pagarbus, pakankamas, (ne)pakantus, palankus, panašus, patrauklus, pavojingas, priešiškas, reiklus, reikšmingas, santūrus, (ne)sąžiningas, savarankiškas, (ne)šališkas, švelnus, (ne)teisingas, (ne)teisus, tinkamas, tolerantiškas, ūmus</i> ir pan.
Daiktavardis	<i>arogancija, abejingumas, agresija, agresyvumas, ambivalentiškumas, atlaidumas, atsargumas, delikatumas, dėmesys, despotizmas, diskriminacija, draugiškumas, elgesys, ironija, išdavystė, išdidumas, įtarimas, įtarumas, jausmas, gailėtingumas, galia, geranoriškumas, kaltinimas, kalba, ketinimas, kėslas, kantrybė, kantrumas, kietaširdystė, klusnumas, kritika, kritiškumas, komplimentas, korektiškumas, laikysena, lūkestis, tolerancija, neapykanta, nuodėmė, nuomonė, nuosaikumas, nuostata, nusikaltimas, nusistatymas, nusiteikimas, pagarba, (ne)pakantumas, palankumas, pareiga, pažiūra, pasisakymas, politika, pozicija, pozityvumas, pranašumas, priešiškus, prievarta, provokacija, represija, santūrumas, simpatija, smalsumas, smurtas, susvetimėjimas, supratingumas, (ne)šališkumas, šaltukas, teisėjas, teisingumas, teroras, (ne)tolerancija, tvirtumas, užsispyrimas, veiksmas, viltis, žodis, (ne)žmoniškumas, žiaurumas, veiklumas, vertinimas</i> ir pan.
Prieveiksmis	<i>gerai, lygiagrečiai, (ne)palankiai, piktai, priešišškai, skeptiškai</i> ir kt.

3. DAIKTAVARDŽIO ATŽVILGIS REIKŠMĖ AIŠKINAMUOSIUOSE LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNUOSE

Manant, kad polinksniškai vartojamas *atžvilgiu* turi reikšmę ir ji gali turėti įtakos kalbamosios konstrukcijos vartosenai, dera minėti daiktavardžio *atžvilgis* apibrėžtis. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ_e) daiktavardis *atžvilgis* teikiamas kaip 1. ‘atsižvelgimas, atsižiūrėjimas’, 2. ‘požiūris’ (žr. 1). Akademiniame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ_e) *atžvilgis* yra trireikšmis: 1. ‘atsižiūrėjimas atgal, apsidairyimas’ (žr. 13); 2. ‘požiūris, žvilgsnis’ (žr. 14; dar žr. 2); 3. ‘atsižvelgimas’ (žr. 15).

13) *Vilkas vieną avį pagavo, kitos be atžvilgio išlakstė* Žem.

14) *Mūsų literatūra tapo žymiai įvairesnė formos atžvilgiu* rš.

15) *Po vargų visų gal bus koks atžvilgis* Krkn.

Vadinasi, daiktavardžio *atžvilgis* įnagininkas, vartojamas 1–12 pavyzdžiuose, turi (turėtų turėti) ‘požiūris, žvilgsnis’ reikšmę. Daiktavardžiui *atžvilgis* semantiškai artimas *požiūris* taip pat dvireikšmis: 1. ‘žvilgsnis, atžvilgis’, 2. ‘konkreči pažiūra, nusistatymas’⁴ (DLKŽ_e; plg. LKŽ_e). Taigi turimas minimalus vienas su kitu susijusių daiktavardžių (*atžvilgis, požiūris, žvilgsnis, pažiūra, nuomonė, nusistatymas*) leksinis semantinis laukas. Čia dera atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip jau 2 dalyje minėta, daiktavardžiai *pažiūra, nuomonė, požiūris, nusistatymas* yra vartojami su aptariamojo polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija. Tai liudytų *atžvilgiu* gramatikalizacijos procesą.

Žiūrint į abstrakčiųjų daiktavardžių *požiūris, žvilgsnis, pažiūra* pamatinių žodžių (*pa*)žiūrėti ir *žvelgti* valentingumą Nijolės Sližienės *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* (toliau – LKVJŽ) aiškėja, kad veiksmažodis *žiūrėti* ‘paisyti, atsižvelgti’ reikalauja percipientą atliepiančio subjekto vardininko ir kontentyvo⁵ kilmininko arba šalutinio sakinio (žr. 16). Veiksmažodžiai (*pa*)žiūrėti ir *žvelgti* ‘turėti susidarius nuomonę, vertinti’ reikalauja percipientinio subjekto vardininko, patientą⁶ atliepiančios prielinksnio *į* konstrukcijos ir moduso⁷ funkciją atitinkančio prieveiksmio (žr. 17–18) (Sližienė 2004: 457, 461). Taigi daiktavardžio *atžvilgis* ‘požiūris, žvilgsnis’ semantikoje glūdi percipiento, patiento,

⁴ Plg. LKŽ_e: nusistatymas – *nuomonė, pažiūra*. DLKŽ_e: Nuomonė – 2. *pažiūra, nusistatymas*.

⁵ „Kontentyvas [Con] – veiksmo ar būsenos turinio funkcija“ (Sližienė 1994: 22).

⁶ „Patientas [P] – veiksmo poveikio gavėjo arba būsenos turėtojo funkcija“ (Sližienė 1994: 20).

⁷ „Modusas [Mod] – veiksmo kokybės, būdo funkcija“ (Sližienė 1994: 25).

kontentyvo, moduso funkcijos su sava raiška. Percipiento subjektas turėtų riboti polinksniškojo *atžvilgiu* vartoseną su aktyvaus veiksmo (tranzityviais) predikatais. Visgi, kaip buvo matyti, tarkim, 4 pavyzdyje, polinksniškasis *atžvilgiu* vartojamas (žr. toliau). Kita vertus, galima manyti, kad, pavyzdžiui, 11 pavyzdyje būtent polinksniškuoju *atžvilgiu* yra pažymima (vok. *markiert*) plačiąja prasme žmogaus, kaip percipiento, pažiūra, nusiteikimas ir taip (kon)tekste skiriamas minėtas netiesioginis poveikis objektui, atliepiančiam beneficentą⁸ (plg. 19–20).

16) *Ar tu [Pcp] jo [Con] žiūrėsi* Jb. (cituojuama pagal Sližienė 2004: 457)

17) *Kai kas [Pcp] net įtartina [M] žiūrėjo į patį Beringą [P] ir visą jo kelionę [P]* Br. (cituojuama pagal Sližienė 2004: 457)

18) *Ar individai tampa moralūs, priklauso nuo to, kaip [M] į juos [P] žvelgia kiti žmonės [Pcp]* VDTUK. (cituojuama pagal Sližienė 2004: 461)

19) *Prancūzijos visuomenė nusiteikusi priešiška. Iki tolerantiškos visuomenės [Pcp] musulmonų atžvilgiu [B] šiuo atveju kaip niekada toli⁹.*

20) *Jis [Pcp] buvo tolerantiškas dideliam ir mažam [B], su visais mielai dalindavosi savo sporto žiniomis ir patirtimi.*

Ar 19–20 pavyzdžiuose, kur kalbama apie skirtingą tikrovės dalykų interpretavimą, skirtini du *tolerantiškas* valentingumai? Visai gali būti (žr. toliau). Pagal ikoniškumo, arba izomorfizmo, principą skirtinga raiška yra susijusi su skirtingomis predikato reikšmėmis: kiekviena forma turi savo reikšmę. Ikoniškumo sąvoka implicitiškai siejama su *žymėtumu* (angl. *markedness*). Talmy Givónas (1990: 945–947; plg. 2001: 38–41), *žymėtumą* apsibrėžęs pagal tris – struktūrinio ir kognityvinio kompleksškumo ir dažnumo – kriterijus, teigia, jog sąsaja tarp kognityvinio ir struktūrinio kompleksškumo yra vienas bendriausių ikoniškumo aspektų – kognityviškai *žymėtą* kategoriją linkstama *žymėti* ir struktūriškai, ir atvirkščiai¹⁰. Ikoniškumas ir *žymėtumas* yra tiesiogiai susiję su ekonomišku ir distinktyvumu kalboje: kalbėtojas siekia kuo daugiau turinio pasakyti kiek įmanoma minimaliomis kalbinėmis išraiškos priemonėmis ir pastangomis (žr. toliau). Visa tai turint galvoje tikėtina, jog ir polinksniškojo *atžvilgiu* vartojimas susijęs su kalbos vartotojų gramatinių struktūrų išraiškos

⁸ „Beneficentus [B] – adresato, gavėjo, turėtojo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi, yra“ (Sližienė 1994: 21).

⁹ Jei prie pavyzdžių nenurodyta kitaip, jie yra iš DLKT.

¹⁰ „The meta-iconic markedness principle: Categories that are cognitively marked tend also to be structurally marked“ (Givón 1995: 58). Plg.: „Categories that are structurally marked are also substantively marked“ (Givón 1990: 965).

natūraliais ekonomijos poreikiais (kurie ne visada sutampa su kalbos norma) komunikacijoje.

4. VALENTINGUMAS IR POLINKSNIŠKASIS *ATŽVILGIU*

Trumpai pasakytina, kad valentingumas – tai žodžio reikšmės lemiama ypatybė atverti tam tikrą skaičių laisvų vietų, kurias sakinyje arba žodžių junginyje užima tam tikros reikšmės žodžiai bei jų formos arba jų atitikmenys (žr. Sližienė 1994: 16; Vaičiulytė–Semėnienė 2001: 19 ir ten cituojamą literatūrą).

Valentingumas paprastai siejamas su trimis lygmenimis: abstrakčiu loginės semantikos ir dviem konkrečiais kalbos lygmenimis – sintaksės ir leksinės semantikos. Loginės semantikos lygmenyje nustatomas žodžio laisvų vietų skaičius ir jų galimų aktantų semantinės funkcijos, sintaksės lygmenyje nustatoma valentinių aktantų gramatinė forma ir jų būtinumas arba fakultatyvumas, leksinės semantikos lygmenyje nustatoma valentinių aktantų semantika (kokių semantinių klasių žodžiai gali būti žodžio aktantai). Be valentinių sintaksinių aktantų, kurių būtinumas ir fakultatyvumas nustatomas sakinyje, skiriami laisvieji nariai – sakinio žodžiai, kurie nėra sąlygojami žodžio reikšmės ir nepriklauso jo valentingumui. Predikatinėje struktūroje atskirus predikatų, o ne predikato argumentus, atitinkantys laisvieji nariai neužpildo predikato atvertų laisvų vietų, jų sąsają su predikatu lemia jam, kaip tam tikrai kalbos daliai, būdingas grynai gramatinis pajėgumas prisijungti kitus žodžius bei jų formas (Sližienė 1994: 35). Būtinieji sintaksiniai aktantai sakinyje negali būti praleidžiami, kadangi juos praleidus sakinys pasidaro negramatiškas. Būtiniais sintaksiniais aktantais nusakoma ta situacijos dalis, kuri žodžio reikšmei yra svarbiausia ir aktualiausia (Sližienė 1994: 31). Fakultatyvieji sintaksiniai aktantai yra tie, kurie sakinyje gali būti praleidžiami, o sakinys lieka gramatiškas ir suprantamas. Sakiniai be fakultatyviųjų aktantų reiškia maždaug tą patį, ką ir su jais, kadangi fakultatyvieji aktantai yra implikuoti pačioje žodžio reikšmėje (Sližienė 1994: 35). Fakultatyviaisiais aktantais, kurie toliau DLKT teikiamuose pavyzdžiuose rašomi lenktiniuose skliaustuose, nusakoma ta situacijos dalis, kuri predikato reikšmei mažiau aktuali. Pripažįstama, kad griežtos ribos tarp būtinųjų ir fakultatyviųjų aktantų ir laisvųjų narių nėra (Hentschel, Weydt 1994: 345).

Vilmos Ágel (2000: 211–212) kelia hipotezę: kuo dažniau laisvieji nariai (A) bus vartojami, tuo labiau jie bus laukiami. Tada, jo nuomone, laisvieji nariai kaip turinio specifikatoriai (INSP) gali būti perinterpretuoti į predikato semantinio valentingumo komponentus, o pastarieji laikui bėgant pagal Paulo Grice *tinkamumo* (angl. *relevance*) maksimumą įsitvirtinti kaip komunikaciškai būtini

(KOM-NOT). Kai pragmatinio reikšmingumo sąlygos, apimančios KOM-NOT ir INSP, konvencionalizuojamos, komunikacinis būtinumas (KOM-NOT) leksikalizuojamas kaip semantinis būtinumas (SEM-NOT). Būtent pastarasis (nu)lemia sintaksinį būtinumą (SYN-NOT) ir raiškos specifiškumą (FOSP) (žr. schemą). V. Ágel (2000: 211) manymu, predikato sintaksiniai aktantai yra (gali būti) leksikalizuoti, gramatikalizuoti laisvieji nariai.

SCHEMA. *Laisvųjų narių leksikalizacija / gramatikalizacija, pagal Ágel (2000: 211)*

Be jau minėtos *tinkamumo* maksimos – sakyk tai, kas susiję ir svarbu pokalbio temai, trumpai minėtinos ir kitos P. Grice (1989) skiriamos. Kalbėdamas apie bendradarbiavimo principu (angl. *the cooperative principle*) grindžiamą bendravimą, jis skiria dar tris veiksmingo pokalbio maksimas, kurių pašnekovai, norėdami užtikrinti pokalbio kokybę, laikosi nesąmoningai. Tai *kiekybės* (angl. *quantity*) (sakyk tiek, kiek reikia), *kokybės* (angl. *quality*) (sakyk tai, kas teisinga, suprantama) ir *aiškumo* (angl. *manner*) (kalbėk suprantamai, aiškiai, nuosekliai) maksimos.

Wallace Chafe (Чейф 1983: 36), remdamasis psicholingvistiniu eksperimentu ir kalbėdamas apie tai, kaip reali tikrovės situacija (pa)virsta tekstu, teigia, kad patirtos situacijos verbalizacija yra individuali žmogaus suvokiamos situacijos tikrovėje interpretacija. Kas ir kaip suvokto bus pasakyta, išreikšta apie situaciją (kon)tekste – verbalizacijos būdai priklauso nuo kalbėtojo. Sakiniu reiškiamą semantinę nusakomos situacijos interpretaciją ir „sakinio semantinę struktūrą pateikia tik tam tikrus mūsų suvokiamos situacijos aspektus“ (Sližienė 1994: 26). Su sakiniu perspektyva, kalbos vartoseną ir komunikaciją yra susijęs pragmatinis valentingumo aspektas (Sližienė 1994: 26–41). Nuo komunikacinių

¹¹ FOSP = formale Spezifizität / syntaktische Valenz / Rektion (Ágel 2000: 293).

¹² A = Angabe (Ágel 2000: 293).

¹³ >> = Grammatikalisierung / Lexikalisierung (Ágel 2000: 294).

¹⁴ INSP = inhaltliche Spezifizität / semantische Valenz / selektionale Valenz (Ágel 2000: 293).

¹⁵ KOM-NOT = kommunikative Notwendigkeit (Ágel 2000: 293).

¹⁶ SEM-NOT = Sinnnotwendigkeit (Ágel 2000: 293).

¹⁷ SYN-NOT = syntaktische Notwendigkeit (Ágel 2000: 293).

uždavinių visų pirma priklauso fakultatyviųjų sintaksinių aktantų pasirodymas sakinyje.

Nuo valentingumo teorijos principų grįžtant arčiau prie straipsnyje aptariamoms atžvilgiu konstrukcijoms, minėtinas Pavelo Graščenkovo tyrimas, kuriame jis (Гращенко 2018: 169) teigia, kad pagrindo, kaip vertinimo, semantinė funkcija gali būti lemiamas tiek paties žodžio (predikato) semantikos, tiek konteksto. P. Grashchenkovas kreipia dėmesį į tai, kad pagrindo funkcija yra tipiška būdvardžiui: nusakomoje situacijoje, pasakomoje būdvardžio predikatu, implikuojamas vertinimas žymimas, pavyzdžiui, rusų kalbos prielinksnio *для* konstrukcija, atitinkančia eksperienčerio (kitaip, percipiento) arba beneficentto semantinę funkciją (*Говорун [...] испускал неприятный для непьющего Федора запах дорогого коньяка; давление опасное для психики и даже для самой жизни.*) (Гращенко 2018: 167–168). Rusų kalboje fakultatyvusis, pavyzdžiui, prielinksnio *к* konstrukcija žymimas sintaksinis aktantas semantiškai artimas konstrukcija *в отношении кого-либо* žymimam beneficentui («*Мерзость какая!*» – *подумал пристав, хотя в отношении чистоты был человек не требовательный...*). Konstrukcija *в отношении кого-либо* vartojama ir tada, kur rusų kalbos būdvardis nereikalauja minėta prielinksnio *к* konstrukcija žymimo sintaksinio aktanto; tada *в отношении кого-либо* yra būtinas būdvardžio sintaksinis aktantas (*нужно не сбиваться и на восхваления, а также быть корректным в отношении соперников*).

Polinksniškojo atžvilgiu konstrukcijų normos aspektą paliekant nuošalyje grįžtama prie pradžioje kelto klausimo: koks polinksniškojo atžvilgiu santykis su valentiniais aktantais ir laisvaisiais nariais.

5. POLINKSNIŠKASIS ATŽVILGIU IR VALENTINIAI AKTANTAI

Pereinant prie turimos DLKT medžiagos analizės, matyti, kad, pavyzdžiui, tais atvejais, kai divalentis būdvardis *reiklus* nusako asmens požiūrį į dalyką, jo psichinį nusiteikimą dalyko atžvilgiu, jis, be percipientą atitinkančio subjekto vardininko, reikalauja (valdo) ir kontentyvo naudininko, sakinyje einančio netiesioginiu objektu, pvz.: *Autorius labai reiklus savo kalbai*¹⁸. Tais atvejais, kai *reiklus* nusako vieno asmens simpatijas, palankumą arba antipatijas kito asmens atžvilgiu, jo naudininku žymimas fakultatyvusis sintaksinis aktantas

¹⁸ Pavyzdys iš DLKŽ.

atliepia beneficentą, pvz., *Geras vadovas sau turi būti reiklesnis negu kitiems*¹⁹. Valentingumo požiūriu *reiklus* ‘turintis didelį poreikį’ reikalauja patiento vardininko ir kontentyvo fakultatyviojo naudininko, pvz., *Agurkai yra labai reiklūs šilumai*²⁰. Kaip matyti iš 21–23 pavyzdžių, vietoj būtinojo ir fakultatyviojo sintaksinio aktanto, žymimo naudininku, yra vartojama *atžvilgiu* konstrukcija.

21) – *Ar esate reiklus komforto atžvilgiu* [Con]?

22) *Prezidentas* [Pcp] *turėtų būti labai reiklus (savo atžvilgiu)* [B], *sugebantis abejoti*.

23) *Agrastai dera kasmet, ypač gerai Žemaitijoje. Reiklumas vietai ir dirvai. Agrastai* [P] *(vietos atžvilgiu)* [Con] *nerieklūs*.

Be *reiklus*, turima DLKT medžiaga rodo, kad polinksniškasis *atžvilgiu* vartojamas su visa eile būdvardžių, kai jie nusako vieno asmens požiūrį į kitą asmenį ir turi semantinio valentingumo struktūrą [Pcp, B]: *abejingas, blogas, draugiškas, (ne)gailėstingas, geranoriškas, griežtas, įžūlus, kietaširdis, kritiškas, malonus, nuosaikus, palankus, pagarbus, priešiškas, rūpus, tolerantiškas, pakantus, (ne)sąžiningas, švelnus, (ne)teisus, ūmus* ir pan. (žr. 24–25). Analogiška vartosena matyti ir tada, kai vartojami minėtų būdvardžių abstraktai, pavyzdžiui, *abejingumas, atlaidumas, delikatumas, despotizmas, gailėstingumas, geranoriškumas, kietaširdystė, supratingumas, tolerancija, šališkumas, žiaurumas* ir t. t. (žr. 26–28). Jų fakultatyvūs paprastai naudininku²¹ žymimas aktantas, sakinyje einantis netiesioginiu objektu, keičiamas polinksniškuoju *atžvilgiu*. 27 pavyzdžio pagrindu dera atkreipti dėmesį į tai, kad BLKŽ_e *despotizmas* apibrėžtas kaip ‘2. valdingumas ir savivalė aplinkinių atžvilgiu’, t. y. eksplikuotas nusistatymo, požiūrio į kitą asmenį aspektas, kuris atsiradus komunikacinei būtinybei pasakomas fakultatyviuoju aktantu.

24) *Ji* [kaimynė] *draugiška (jo [berniuko] atžvilgiu)*.

25) *Viktorija, aš nebuvo iki galo sąžiningas (jūsų atžvilgiu)*.

26) *Dėkoju ir Seimo Pirmininkui p. A. P. už geranoriškumą (VU atžvilgiu)*.

27) *Buvo keista vis dažniau girdėti kalbas apie režisieriaus despotizmą (aktoriaus atžvilgiu)*.

28) *Tas aklas pyktis, kuris išlaisvintas nežino ribų. Ar jie pastebėjo ką kita, ko pats nesuvokiau ir dėl ko atsirado tas vos pastebimas šaltukas (mano atžvilgiu)?* (plg. 5 pavyzdį)

¹⁹ Pavyzdys iš BLKŽ_e.

²⁰ Pavyzdys iš LKŽ_e.

²¹ Beneficentas taip pat gali būti žymimas prielinksnio su konstrukcija, plg. DLKT sakinį: *Dar kurį laiką buvo su ja griežti*.

Minėtą [Pcp, B] struktūrą turi ir sakiniuose vartojami veiksmožodiniai abstraktai *jausmas, laikysena, neapykanta, nusistatymas*, pvz.:

29) *O gal mano jausmai (jos atžvilgiu) buvo dvilypiai?*

30) *Tai lėmė skirtinga srovių atstovų pažiūra į politinę būsimos laisvos Lietuvos santvarką bei šaltoka laikysena (atvykusio į JAV A. Smetonos atžvilgiu).*

31) *Kad ir kas būtų buvusi, ji neparodė tinkamo rūpesčio tavimi. – Tu esi kupina išankstinių nusistatymų moterų atžvilgiu!* (skirtingai nei: išankstinių nusistatymų prieš moteris)

Tais atvejais, kai žodis sakinyje nusako asmens požiūrį į dalyką, asmens psichinį nusiteikimą dalyko atžvilgiu, jis turi semantinio valentingumo struktūrą [Pcp, Con]. Finitiniame sakinyje ji paprastai žymima perceptyvaus subjekto vardininku ir netiesioginio objekto naudininku arba prielinksnine *dėl* konstrukcija. Kaip matyti iš turimų 32–33 ar panašių pavyzdžių, su perceptyviosiomis leksemomis vartojamas polinksniškasis *atžvilgiu*. Analogiškai vartoti kalbėtojo pasirenkama ir 34 pavyzdyje su abstrakčiuoju *nepasitenkinimas*, kur polinksniškasis *atžvilgiu* susijęs ne su beneficento naudininku (*ji rodė man*), bet su kontentyvo įnagininku (plg. *ji nepatenkinta manimi*).

32) *Tyrėjo nešališkumas šaltinio atžvilgiu.*

33) *Aš galiu sau leisti trumpai apibūdinti gilesnį Palino nusistatymą (mokymo atžvilgiu).*

34) *Mano atžvilgiu ji rodė irzlų nepasitenkinimą.*

Polinksniškasis *atžvilgiu* vartojamas vietoj patientą atitinkančio naudininko su perceptyviuoju veiksmožodiniu abstraktu *įtarimas*:

35) *Reino įtemptai šyptelėjo rūgščia šypsena, tarsi ši trumpa pažintis su mano dukrele patvirtintų visus jo įtarimus mano atžvilgiu.*

Tirti DLKT pavyzdžiai rodo, kad polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija vietoj tiškos netiesioginio objekto naudininko vartojama, kai predikatiškai arba atributiškai vartojamas žodis nusako daikto ar dalyko tam tikrą (ne)naudą asmeniui. Tada, kaip rodo 36–37 ir panašūs pavyzdžiai, kur vartojamas, pvz., *drastiškas, (ne)draugiškas, griežtas, korektiškas, kritiškas, naudingas, pagarbus, palankus, pavojingas, reiklus, teisingas, tinkamas* ir pan., turi semantinio valentingumo struktūrą [P, B].

36) *Tai gali būti pagrindas priimti (jo atžvilgiu) griežtą sprendimą.*

37) *Tu įsiklausei į jų draugišką, (vienas kito atžvilgiu) pagarbų pokalbį.*

Sakinyje paprastai naudininku žymimas predikato fakultatyvusis sintaksinis aktantas yra keičiamas polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija tais atvejais, kai abi netiesioginio objekto raiškos atitinka percipiento semantinę funkciją, o subjektinis

aktantas – pacientą, t. y. žodžiui būdinga semantinio valentingumo struktūra yra [P, Pcp], pvz.:

38) *Štai kodėl prašom atleisti, kad įkyrus buvau (panelės atžvilgiu).*

39) *Tai per daug bjauru (nukentėjusių šeimų atžvilgiu)?*

3 dalyje minėto veiksmažodžio *žiūrėti* ‘turėti susidarius nuomonę, vertinti’ valentingumo pagrindu tirtuose pavyzdžiuose matomi ir daiktavardžio *pažiūra* sintaksinio valentingumo skirtumai. Iš 40 pavyzdžio aiškėja, kad vietoj pacientą atitinkančios prielinksnio *į* konstrukcijos kalbėtojo pasirinkta vartoti polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukciją. Čia polinksniškojo *atžvilgiu* vartoseną galėtų būti aiškintina ir remiantis minėtu *kritiškas* beneficento žymėjimu kalbamąja konstrukcija (dar žr. toliau). Tačiau 41 pavyzdys su daiktavardžiu *požiūris* rodo, kad pamatinio perceptyvaus veiksmažodžio pacientą atliepanti prielinksninė konstrukcija yra keičiama polinksiškuoju *atžvilgiu*.

40) *Tuomet [...] mano pažiūros jo atžvilgiu buvo gana kritiškos.*

41) *Reiškiamas [...] gana aiškus neigiamas požiūris ir Lietuvos valstybės atžvilgiu.*

Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija vartojama ir sakiniuose, kur žodis (*nusidėti; diskriminacija, išdavystė, įtaka, kaltinimas, kėslas, kritika, nusikaltimas, prievarta, smurtas, teroras* ir kt.) reikalauja agento²² funkciją atliepiančio subjekto sintaksinio aktanto. Iš 42–46 pavyzdžių matyti, kad sakinio kontekste veiksmažodžio formomis arba jų abstraktais pasakomas aktyvus veiksmas arba daiktiškai suvokiamas veiksmas praranda tipišką aktyvumą ir taip sumažina subjekto agentyvumą. 42 pavyzdyje, kur veiksmažodis *nusidėti* ‘nusikalsti’ reikalauja agentą atliepiančio subjekto ir beneficento netiesioginio objekto, žymimo naudininku (Sližienė 1994: 63), subjekto agentyvumas „pamažinamas“ pagal perceptyvaus *jaustis* semantiką (žr. 34). Analogiškai kalbėtojas, matyt, renkasi polinksniškąjį *atžvilgiu* ir 43–44 pavyzdžiuose pasakomose situacijose, kur agentą tipiškai numatančių daiktavardžių *kritika, represija* aktyvumas sušvelninamas perceptyviųjų *pažiūra, bijo*, kurie sakinyje arba junginyje valdo minėtus aktyvaus veiksmo abstraktus. 45 pavyzdyje *atžvilgiu* konstrukcijos vartojimui su aktyvaus veiksmo abstraktu (*kritika*) įtakos turi netiesiogiskumas. Žinoma, DLKT esama pavyzdžių (žr. 46), kur vietoj polinksniškojo *atžvilgiu* tinkamesnė nežymėta netiesioginio objekto raiška – naudininkas. Ypač tai atrodytų aktualu 47 pavyzdyje, kur daiktavardiniame junginyje veiksmažodiniu abstraktu *pasisakymas* nusakomas veiksmas yra aktyvesnis. Kita vertus, jei manytume, kad 48 tipo pavyzdžiuose

²² Agentas [A] – veiksmo atlikėjo funkcija, kurią suponuoja veikmo reikšmės veiksmažodžiai (Sližienė 1994: 19).

vartojamas polinksniškasis *atžvilgiu* semantiškai susijęs tiek su *kalba* (plg. *pirmininko kalba apie signatarus*), tiek su *griežtas* (plg. *pirmininkas griežtas signatarų atžvilgiu*), tada galėtume teigti, kad ir 47 pavyzdyje polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcijos vartojimui įtakos taip pat turi atributiškai vartojamas *nedraugiškas* (žr. 24). Kiek kitaip yra 49–50 pavyzdžiuose, kur su tranzityvaus veiksmožodžio (*vertinti, išduoti*) tiesioginio objekto galininku susijusi polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija greta veiksmožodinio abstrakto (*vertinimas, išdavystė*) tampa komunikaciškai, gramatiškai būtina.

42) Šiaip ar taip, jis nepadarė nieko, už ką galėtų sau priekaištauti ir jaustis **nusidėjęs Margo atžvilgiu.**

43) I. K. [...] nenuoširdžiai pripažino partinę kritiką, [...] nutylėdama savo pažiūrą į **kritiką jų atžvilgiu.**

44) Moro veiklos liudytojas, nedrįstantis viešai jo apskųsti, nes bijo **represijų savo atžvilgiu.**

45) Mums kelia didelį susirūpinimą, kad pastaruoju metu spaudoje ir kitoje žiniasklaidoje dažnai išsakoma pernelyg aštrios **kritikos Lietuvos mokslininkų atžvilgiu.**

46) Savo sprendimą jie pakeitė tik po to, kai rajoninėse DDP konferencijose išgirdo **savo atžvilgiu griežtą kritiką.**

47) Kreipiamas dėmesys į pastaruoju metu kai kurių Rusijos politikų, įskaitant Dūmos deputatus V. Ž. ir A. N., [jū] **nedraugiškus pasisakymus Lietuvos atžvilgiu.**

48) Pirmininkas, pasakęs **griežtą kalbą** daugumos Kovo 11-osios akto **signatarų atžvilgiu** sekmadienio sąjūdininkų mitinge, išvyko Švedijon.

49) Žinodamas mūsų **partijos kritinius vertinimus J. B. atžvilgiu** (plg. ?mūsų partijos kritinius J. B. vertinimus), premjeras G. K. galėjo neskubėti tvirtinti J. B. vyriausiuoju patarėju.

50) Didesnioji dalis gudų veikėjų Kauno siūlymus Varšuvai įvertino jei ne kaip **lietuvių išdavystę jų atžvilgiu** (plg. *jū), tai bent jau kaip susitarimų nesilaikymą.

Atskirai minėtinas 51 pavyzdyje vartojamas *daryti* ‘elgtis kieno atžvilgiu’. Paprastai *daryti* reikalauja agentyvaus subjekto, modusą atitinkančio tiesioginio objekto galininko arba prieveiksmio ir patientą atliepiančio netiesioginio objekto, žymimo prielinksnio su konstrukcija, pvz., *Ką [Mod] tu [A₁] darysi su ja [P] ir su manimi [P]* (Sližienė 1994: 166). 51 pavyzdyje tipiška netiesioginio objekto raiška keičiama polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija, kuria aktualizuojama, kad agentyvus veiksmas nevyksta, tiksliau, vyksta labiau sąmonės, minčių lygmeniu. Svarbu tai, kad pačioje *daryti* reikšmėje (dar plg. BLKŽ_e *daryti* ‘3. (ką, kam, su kuo) elgtis (ppr. kieno atžvilgiu)’) eksplikuotas atžvilgis ir kad

veiksmožodžiu pasakomo veiksmo subjektas yra mažiau tipiškas agentyvuvu požiūriu. Aptariamoje situacijoje subjekto (*pono, vergo*) atliekamas veiksmas tiesiogiai neliečia objekto (*kito, savęs*).

- 51) *Tai, ką ponas daro „kito“ atžvilgiu, jis darytų ir savo paties atžvilgiu, o tai, ką vergas daro savo paties atžvilgiu, jis darytų ir „kito“ atžvilgiu. Šitaip atsirado vienpusiškas ir nelygus pripažinimas. Šiuo atveju neesmingoji sąmonė ponui yra objektas.*

Nuo veiksmožodžio *daryti* ‘elgtis kieno atžvilgiu’ galima pereiti prie veiksmožodžio *elgtis*. N. Sližienė (1994: 193) skiria *elgtis* ‘1. vienaip ar kitaip laikytis, veikti’, pvz., *Jis [A₁] elgiasi padoriai, gražiai, teisingai [Mod]*²³, arba ‘2. vienaip arba kitaip santykiauti, paveikti kieno likimą’, pvz., *Jis [A₁] nedorai [Mod] pasielgė su savo motina [P]*. Trumpai kalbant, minėtoje *daryti* reikšmėje eksplikuota atžvilgio sema yra implikuota *elgtis* reikšmių apibrėžtyse. Tai turi įtakos polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai 52–54 pavyzdžiuose su *elgtis, elgesys, poelgis*. 52 pavyzdyje vietoj tipiškos patientą atitinkančios prielinksnio *su* konstrukcijos pasirinkta polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija. Lyginant 53 ir 54 pavyzdžius aiškėja, kad polinksniškojo *atžvilgiu* vartojimas 54 pavyzdyje būtinas – gramatiškai nulemtas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad, pavyzdžiui, 55 pavyzdyje *atžvilgiu* vartosenai įtakos daro ir tai, kad būdvardis *sąžiningas* taip pat vartojamas su polinksniškuoju *atžvilgiu* (žr. 25). Tai akivaizdu 56–57 pavyzdžiuose, kur sakinio predikato (*elgtis*) modusą atitinkantis valentinis aktantas, reiškiamas būdvardiniu prieveiksmiu pats reikalauja beneficentinio aktanto (panašiai pasakoma ir greta, pvz., *draugiškai, sąžiningai, priešiška, netaktiškai, šališkai* ar kt.) arba prisijungia laisvąjį narį. Pastarieji pavyzdžiai rodo, kad polinksniškojo *atžvilgiu* vartojimui įtakos gali turėti tiek sakinio pagrindinio predikato (*elgtis*) valentingumas, tiek vieno iš predikato leksikalizuotų aktantų valentingumas arba žodžio junglumas.

- 52) *Nė puse lūpų [konservatoriai] nėra pasakę, kaip jie elgiasi Seime mažumos atžvilgiu.*
- 53) *Tėčio elgesys buvo kilnus. Tik Nanos atžvilgiu jis buvo niekingas.*
- 54) *Konditeris taip pat nusivylęs krikdemų elgesiu vienas kito atžvilgiu (plg. nusivylęs ?krikdemų elgesiu vieno su kitu).*
- 55) *Savo teigiamą ar neigiamą nuomonę apie žmogų sudarėte bendraudami su juo, elgiatės sąžiningai tiek savo, tiek jo atžvilgiu.*
- 56) *Frustracijos apimtas vaikas pasidaro judrus, piktas, elgiasi agresyviai savo bendraamžių atžvilgiu.*

²³ Plg. LKVJŽ (Sližienė 1994: 166) skiriamą *daryti* ‘elgtis’, pvz., *Neprotingai [Mod], katel [A₁], darai.*

57) *Esą Didžiojo Tėvynės karo minėjimo metu Jonas ir aš nemandagiai elgėmės veterano [...] atžvilgiu.*

Panašiai turimuose DLKT pavyzdžiuose *atžvilgiu* konstrukcija vartojama, kai pagrindiniu sakinio predikatu eina veiksmažodžių *nu(si)teikti, nusistatyti* '2. pasiryžti, tvirtai laikytis nuomonės, sprendimo' (DLKŽ_e) formos arba polinksniškasis *atžvilgiu* susijęs su šių arba kitų perceptyviųjų veiksmažodžių abstraktais – daiktavardžiais *nusistatymas, nusiteikimas, nuostata, ketinimas* (žr. 58–61). 58 pavyzdyje polinksniškojo *atžvilgiu* vartosenai įtakos daro ne ti(e)k neagentyvus *nuteikti* 'sukelti kokią nuotaiką, jausmus', kiek, kaip minėta, būdvardiškasis *nepalankiai*, kuris pats reikalauja beneficentinio aktanto. Panašiai matyti 59 pavyzdyje su sangražiniu *nusiteikti*: polinksniškasis *atžvilgiu* taip pat susijęs su būdvardiškuoju *geranoriškai* (tirtuose pavyzdžiuose *atžvilgiu* analogiškai vartojamas su *nusiteikti*, kai greta yra *gerai, piktai, priešiška, skeptiška* ir pan.), tačiau jo, skirtingai nei 58 atveju, keitimas beneficento naudininku labiau ribojamas predikato intranzityvumo. 60–61 pavyzdžiai rodo, kad polinksniškojo *atžvilgiu* vartojimui įtakos daro ir leksemos kategorinės savybės (dar žr. 26–28). Tai, kad leksemos perceptyvumas turi įtakos *atžvilgiu* vartosenai sakinyje, akivaizdu iš 62 pavyzdžio, kur polinksniškojo *atžvilgiu* pasirinkimas gali būti aiškintinas ne pagal tipišką *elgtis* valentingumą (plg. *elgtis* su *kitais savo nuožiūra*), bet pagal *nuožiūra* 'manymas, nuomonė' (DLKŽ_e).

58) *Negi aš dabar galiu išleisti bent vieną taip nepalankiai mano atžvilgiu (plg. man) nuteiktą?*

59) *Viena puse mažiau tikime, kad kita jos atžvilgiu (?jai) geranoriškai nusiteikusi.*

60) *Mokinys nesąmoningai jaučia mokytojo nusiteikimą jo atžvilgiu.*

61) *Norom nenorom keičiasi ir mūsų nuostatos jų atžvilgiu.*

62) *Laisvė, kurią jie apgynė, buvo laisvė elgtis savo nuožiūra kitų atžvilgiu.*

Manant, kad 62 pavyzdyje *atžvilgiu* vartojimui įtakos turi ir *nuožiūra* semantika, darosi aišku, kodėl 63–65 pavyzdžiuose jį renkamsi vartoti vietoj kontentyvą atitinkančios prielinksnio *apie* arba *dėl* konstrukcijos su *nuomone, pozicija* '3. *prk.* pažiūra, principinis nusistatymas' (DLKŽ_e). 64 pavyzdyje matyti ir tai, kad *atžvilgiu* konstrukcijos vartojimui įtakos turi kontekstas.

63) *Daugelis, aš pats ir daugelis mūsų partiečių turi labai aiškią nuomonę Paleckio atžvilgiu.*

64) – *Ką gi? – Apie jūsų draugą Mozę. Jo atžvilgiu aš susidariau tvirtą nuomonę.*

65) *Kokia yra oficiali šių laikų Bažnyčios pozicija žydų atžvilgiu?*

63–65 pavyzdžių pagrindu gali būti aiškintinas polinksniškojo *atžvilgiu* vartojimas su *politika* ‘valstybės reikalų tvarkymo, valstybinės valdžios teorija ir praktika’ (DLKŽ_e). Kalbėtojas pasirinktu žymėjimu, tarkim, 66 pavyzdyje aktualizuoja politikos kaip teorijos, ideologijos, pažiūros aspektą, nors neatmestina, kad tokį žymėjimą apibendrina ir kalbėdamas apie politikos praktinį aspektą (žr. 67).

66) *Į klausimą, ar Maskvoje dabar manoma, kad ankstesnė politika Vakarų atžvilgiu buvo pernelyg nuolaidi.*

67) *Tačiau ilga ir skausminga „Mažeikių naftos“ istorija kelia abejonių, ar Rusijos politika Lietuvos atžvilgiu bus grįsta pragmatizmu.*

6. POLINKSNIŠKASIS ATŽVILGIU IR NEVALENTINIAI (LAISVIEJI) NARIAI

Kaip minėta, pagrindinis laisvųjų narių skirtumas nuo fakultatyviųjų aktantų yra tas, kad jie neturi atramos sakinio predikato semantinio valentingumo struktūroje, nerealizuoja jokių semantinių aktantų loginės semantikos lygmenyje. 68 pavyzdyje polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija yra laisvasis sakinio predikato (*laikėsi*) narys. Tačiau, kaip anksčiau sakyta, ji yra vieno iš predikato valentinių aktantų (*neapykanta*) reikalaujamas sintaksinis aktantas (*neapykanta žydų atžvilgiu* (plg. *žydams*)). Kitais žodžiais kalbant, sakinio lygmeniu *atžvilgiu* konstrukcija yra laisvasis narys, junginio lygmeniu – valentinis aktantas.

68) *Vis dėlto ne visi Švietimo epochos mąstytojai buvo geranoriški žydams. Nemaža jų dalis, nors ir kritikavo senąsias tradicijas, tačiau žydų atžvilgiu laikėsi neapykantos.*

Valentingumo požiūriu kalbant apie laisvuosius narius sakinyje, jiems skiriamas laisvasis naudininkas (vok. *freier Dativ*). Jis yra, N. Sližienės (1994: 39) nuomone, „viso sakinio sintaksinės struktūros elementas, reiškiantis veiksmu suinteresuotą asmenį ar daiktą, kuriam kas nutinka (beneficientą)“. Axelis Holvoetas ir Veslava Čižik-Prokaševa (2005: 81–92) aptaria keturis laisvojo naudininko tipus: *dativus commodi*, *dativus sympatheticus*, *dativus ethicus*, *dativus iudicantis*. Autoriai (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 83, 86, 88, 90) *dativus commodi* interpretuoja kaip beneficento aplinkybę, *dativus sympatheticus* – kaip argumento suskaidymo atvejį, *dativus ethicus* sieja su diskursu ir laiko sakinio aplinkybę. Jie (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 90, 92) teigia, kad „*dativus iudicantis* yra semantiškai reikalaujamas ir sintaksiškai valdomas“, „tačiau jis valdomas ne veiksmožodžio“. Agnieszka Rembiałkowska (2009: 159–161) remiasi Simono

Diko (Dik 1997) funkcinės gramatikos teorijos sprendimais ir sluoksniuotos semantinės sakinio struktūros koncepcija ir, aptardama skirtingus laisvuosius naudininkus, siūlo „klasifikuojant [...] remtis jų aprėpties (angl. *scope*) kriterijumi“ (Rembiałkowska 2009: 149). „Laisvųjų naudininkų tipai skiriami visų pirma pagal tai [...], su kuriuo predikacijos lygmeniu jie sudaro glaudesnę vienetą ir su kuriuo predikacijos lygmeniu ribojasi jų reiškiamos predikacijos poveikis“ (Rembiałkowska 2009: 149–150). Šiuo pagrindu „*dativus sympatheticus* koduojamos posesyvinės reikšmės pasireiškia šerdinės²⁴ predikacijos lygmeniu, *dativus commodi / incommodi* koduojamos beneficentinės / maleficientinės reikšmės“ (t. p.: 167–168) „turėtų priklausyti išplėstinės²⁵ predikacijos (*extended predication*) lygmeniui“ (t. p.: 162), „*dativus iudicantis* reikšmės [koduojamos] propozicijos²⁶ lygmeniu, *dativus ethicus* – šnekos akto (sakinio) lygmeniu“ (t. p.: 168).

Tai, kad su *dativus commodi / incommodi*, kuriuo nurodomas asmuo arba daiktas, kurio naudai arba nenaudai atliekamas veiksmas ar kas yra, yra susijusi atžvilgiu konstrukcija, matyti 69–70 pavyzdžiuose (ir ten, kur gramatiškai atžvilgiu susijęs su *humaniškas, neutralus, negatyvus, pasyvus, savanaudiškas; taika, supratingumas, neutralumas, nežmoniškumas; niekinamai, niekingai* ir kt.).

69) *Iš ko susideda tas savo vertės pajautimas? Supaprastinus, galima pasakyti, kad – iš visų jausmų ir minčių, kuriuos savo atžvilgiu (plg. sau, savyje) jaučiame.*

70) *Gyvenime sutikau daug didelių menininkų, bet nebuvo sutikęs tokio, kuris būtų taip abstrakčiai ir neklystamai objektyvus savo paties atžvilgiu.*

Laisvojo *dativus iudicantis* bendriausia funkcija – „nurodyti vertinimo sistemą, pagal kurią galima spręsti, ar teisingai kažkam priskiriamas tam tikras požymis. Poreikis nurodyti vertinimo sistemą atsiranda norint pabrėžti, kad ji nesutampa su visuomenėje priimtais arba numanomais vertinimo standartais“ (Rembiałkowska 2009: 156). Pastarasis propozicijos (angl. *proposition*) lygmeniui priklausantis su percipientu susijęs *dativus iudicantis*, kaip matyti 71–72 ar panašiuose pavyzdžiuose su *ciniškas, prasmingas, neetiškas; ambivalentiškumas; gerai, bjauru, nehigieniška, neetiška, nemandagu, padoru, nederama* ir kt. taip pat keičiamas atžvilgiu konstrukcija. Propozicijos lygmeniu, kuris atitinka „galima faktą“

²⁴ „Šerdinės predikacijos (angl. *core predication* [...]) lygmeniu apibrėžiami „vidiniai“ elementariosios situacijos parametrai“ (Rembiałkowska 2009: 160).

²⁵ Išplėstinės predikacijos lygmeniu „patikslinamas laikas, vieta, elementariosios situacijos atsiradimo priežastis, tikslas ir pan.“ (Rembiałkowska 2009: 160).

²⁶ Propozicijos, arba teiginio, lygmeniu „pristatomas kalbėtojo požiūris į elementariąją situaciją“ (Rembiałkowska 2009: 160).

ir kur pristatomas kalbėtojo požiūris į elementariąją situaciją (plg. Dik 1997: 68), *dativus iudicantis* tikslina teiginio galiojimo sąlygas (Rembiałkowska 2009: 163).

71) *Juk taip būtų nedora – nedora visų atžvilgiu!*

72) *Tavo alga sumažės bent dvigubai, bet kitaip negalima, būtų neteisinga kitų atžvilgiu.*

Tirtos medžiagos pagrindu pridurtina tai, kas minėta straipsnio pradžioje: polinksniškasis *atžvilgiu* vartojamas vietoj būdo prievoksmių (aplinkybių). Tai matyti 73 pavyzdyje. Pastarieji modifikatoriai, žymimi polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija, neįeina į branduolinę (angl. *nuclear*) sakinio predikaciją ir sudaro šerdinę (angl. *core*) predikaciją. Tokie su pačiu sakinio predikatu susiję pirmojo lygmens modifikatoriai (prototipiškai būdo, priemonės, kokybės ir pan.) modifikuoja pagrindiniu predikatu reiškiamą įvykį, arba, pagal S. Diką (1997: 225–226), branduolinės predikacijos (angl. *nuclear predication*) dalykų padėtį (angl. *states of affairs* (SoA)) (dar žr. 74 pavyzdį, kur polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija pasakomas pagrindas).

73) *Nominalizatoriaus funkciją atliekanti įvardinė morfema nei konceptualiai, nei (mor)fonologiniu atžvilgiu nėra savarankiška.*

74) *Galima išvelgti tam tikrą geometrinio meno ir epo giminystę tiek idėjos, tiek formos atžvilgiu.*

Apie tai, kad polinksniškasis *atžvilgiu* susijęs su antrojo lygmens modifikatoriais, skiriamais sakinio lygmeniu, kur reiškiamas dalykų padėtis vietos, laiko, rezultato, tikslo, priežasties ir pan. atžvilgiu (Dik 1997: 243–244), leidžia kalbėti 75–76 pavyzdžiai.

75) *Marijus jau aiškiai pakerejęs tą merginą. [...] Kokie jo kėsmai tos jaunos būtybės atžvilgiu?*

76) *Aš Jums dar kartą dėkoju už žygius, padarytus mano atžvilgiu, tik, deja, jokių rezultatų dar nėra.*

7. APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Išnagrinėjus 600 DLKT pavyzdžių su polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija, matyti, kad ši konstrukcija vartojama ir vietoj žodžio valentinių aktantų, ir kaip laisvieji nariai. Valentingumo požiūriu ištirtoji medžiaga leidžia sudėlioti tokias koreliacijas:

Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija kaip laisvasis narys vartojama šerdinės, išplėstinės predikacijos ir propozicijos lygmeniu. Valentingumo požiūriu su

laisvuju naudininku (arba prielinksnio *su* konstrukcija) susijęs polinksniškasis *atžvilgiu* yra laisvasis narys, kuris atitinka percipientą arba beneficentą. Tais atvejais, kai *atžvilgiu* konstrukcija žymimas laisvasis narys sakinyje eina (būdo, pagrindo, priežasties) aplinkybe, jis susijęs su prieveiksmiu, prielinksinėmis konstrukcijomis.

Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija iš laisvųjų narių (predikato, sakinio modifikatorių (aplinkybių)) yra perėjusios į žodžio valentinių aktantų (valdinių (netiesioginių objektų)) vietą. Pagal komunikaciškai būtinai polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija žymimų laisvųjų narių analogiją yra pasirenkama žymėti atitinkamus žodžio semantinio valentingumo aktantus.

Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija yra predikato būtinasis valentinis aktantas: taip (iš)skiriamos vienos leksemos dvi reikšmės su skirtingais valentingumais (plg.: *korektiškas* – ‘mandagus, taktiškas’ (BLKŽ_e), pvz., *Jis buvo (mano atžvilgiu) (plg. su manimi) gan korektiškas* (DLKT), ir *korektiškas* – ‘teisingas, tikslus, atitinkantis’, pvz., *Konstitucinis Teismas nėra išdėstęs savo nuomonės, Seimo statutas nelaikomas prieštaraujančiu pagrindiniam šalies įstatymui dokumentu: „Tačiau jis nėra korektiškas Konstitucijos atžvilgiu“*. (DLKT)).

Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukciją renkama si vartoti vietoj leksemos valentinių (būtinųjų ir fakultatyviųjų) aktantų tais atvejais, kai jie atliepia percipiento, beneficento arba kontentyvo funkcijas. Tada sakinyje netiesioginiu objektu einanti *atžvilgiu* konstrukcija keičia naudininką arba prielinksnine (*su, į, apie, dėl*) konstrukcija žymimą aktantą; subjektas gali atitikti percipientą, pacientą, agentą. Polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukciją linkstama rinkti vartoti tais atvejais, kai leksema numato percipientą atitinkantį subjekto sintaksinį aktantą. Perceptyvumas turi įtakos tam, kad ir su aktyvaus veiksmo veiksmazodžiais tipiškai naudininku žymimas beneficento aktantas yra keičiamas polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija. Skiriamas (linkstama skirti) beneficentas būsenai *resp.* aktyviam veiksmui aktualizuoti ir žymėti. Atsižvelgiant į tai, yra pagrindo teigti, kad perceptyviųjų predikatų mažiau tipiską beneficentą²⁷ atitinkantis semantinis aktantas bus žymimas keliomis sintaksinėmis formomis: naudininku ir / arba polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija. Polinksniškojo *atžvilgiu* vartoseną susijusi su leksema (in)tranzityvumu ir subjekto (ne)agentyvumu.

Leksemos kategorinės savybės veikia su netiesioginiu objektu koreliuojančio semantinio aktanto (beneficento, patiento, kontentyvo) morfosintaksinį žymėjimą (naudininku, prielinksnių *į, apie* ar *pan.* konstrukcijomis ir / arba polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija). Prieveiksmio valdomas sintaksinis aktantas gali būti žymimas tik polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcija (pvz., *Jis pavojingai (ir*

²⁷ Plg. *mentalinio recipiento* (vok. *mentaler Rezipient*) sampratą Hentschel (2001: 183), Bartels (2005: 106–107).

nepalankiai jo vilčių atžvilgiu) (plg. *ir nepalankiai jo viltims) susimąstęs pakvietė padavėją (DLKT)). Semantiškai ir gramatiškai būtina gali būti ir daiktavardžio reikalaujama polinksniškojo atžvilgiu konstrukcija (plg. vokiečių diskriminacija jų atžvilgiu, *vokiečių jų diskriminacija).

Tais atvejais, kai atžvilgio kaip požiūrio, nusiteikimo aspektas yra eksplikuotas arba implikuotas pačioje leksemos reikšmėje (pvz., priešas – ‘2. nedraugiškai nusiteikęs, linkintis kitam bloga žmogus’ (DLKŽ_e); priešingas – ‘4. kuris kitų pažiūrų, nedraugiškai nusiteikęs, priešiškas’ (LKŽ_e); despotizmas – ‘2. valdinumas ir savivalė aplinkinių atžvilgiu’ (BLKŽ_e), nuotaika – ‘3. ppr. pl. nusistatymas, nusiteikimas kieno nors atžvilgiu’ (LKŽ_e) ir t. t.), tai gali būti linkstama arba būtina pažymėti – vartoti polinksniškojo atžvilgiu konstrukciją (plg. Pagal bendrą lietuvių tautos nuotaiką žydų atžvilgiu, taikant ir Šilalės valsčiui, dalykai taip dėstėsi. (DLKT)). Pagal analogiją požiūris, nusiteikimas (paprastai su percepcijos predikatais) žymimas ir tais atvejais, kai leksemos reikšmė šio aspekto nerodo. Požiūrio, nusiteikimo aspektas, žymimas polinksniškojo atžvilgiu konstrukcija, susijęs su netiesiogiskumu (plg., Aš galiu tikėtis, jog ir mano daliai nubyrės indulgencijų iš jūsų aruodo, jeigu dorai prisipažinsiu padaręs nuodėmę jūsų atžvilgiu? (DLKT)).

ŠALTINIAI

BLKŽ_e – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2022. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.

DLKŽ_e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 8-as patais. ir papild. leidimas, vyr. red. St. Keinys, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuvių-kalbos-zodynas/>.

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuvių-kalbos-zodynas/>.

LITERATŪRA

Ágel Vilmos 2000: *Valenztheorie*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Akelaitis Gintautas 2005: Konstrukcijos su *atžvilgiu*, *požiūriu* administracinėje kalboje. – *Kalbos kultūra* 78, 67–78.

Bartels Hauke 2005: *Dativ oder Präposition: Zur Markierungsvariantion im Kontext adjektivischer Prädikate im Deutschen, Russischen und Polnischen* (*Studia Slavica Oldenburgensia* 12), Oldenburg: BIS-Vlg.

Chafe Wallace 1983: Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта [Pamjat' i verbalizacija prošlogo opyta]. – *Новое в зарубежной лингвистике* [Novoe v zarubežnoj lingvistike] 12, 35–73.

Dik Simon C. 1997: *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*, Second, revised edition, ed. by K. Hengeveld, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Fraenkel Ernst 1928: *Syntax der litauischen Kasus*, Kaunas: Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas.

Givón Talmy 1990: *Syntax. A Functional-Typological Introduction* 2, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Givón Talmy 1991: Markedness in Grammar: Distributional, Communicative and Cognitive Correlates of Syntactic Structure. – *Studies in Language* 15, 335–370.

Givón Talmy 1995: *Functionalism and Grammar*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Givón Talmy 2001: *Syntax* 1, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Graščenkov Pavel V. 2018: Гращенко, Павел В. Синтаксические зависимые: лексический и конфигурационный подходы (на материале прилагательных) [Sintaksičeskie zavisimye: leksičeskij i konfiguracionnyj podxody (na materiale prilagatel'nyx)]. – *Вестник Института востоковедения РАН* [Vestnik Instituta vostokovedenija RAN], № 5, Москва: ИБ РАН [Moskva: IV RAN], 160–174.

Grice Paul 1989: *Logic and Conversation*. – *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 22–40.

Hentschel Elke, Weydt Harald 1994: *Handbuch der deutschen Grammatik*, 2. Aufl., Berlin, New York: De Gruyter.

Hentschel Gerd 2001: Dative or prepositional marking of noun phrases in the context of Russian adjectival experiential predicates. – *Variierende Markierungen von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs* (*Studia Slavica Oldenburgensia* 4), Hrsg. W. Boeder, G. Hentschel, Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, 171–200.

Holvoet Axel, Čižik-Prokaševa Veslava 2005: Papildiniai ir aplinkybės. – *Gramatinių funkcijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3)*, red. A. Holvoet, R. Mikulskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.

Jablonskis Jonas 1957: *Rinktiniai raštai 1*, sud. J. Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

KP S1 2009: *Kalbos patarimai 2: Sintaksė 1. Linksnų vartojimas*, sud. R. Miliūnaitė, vyr. red. A. Pupkis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rembiałkowska Agnieszka 2009: Lietuvių kalbos laisvieji naudininkai ir predikacijos lygmenys. – *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška (Acta Salensia 3)*, red. A. Holvoet, R. Mikulskas, Vilnius: Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“, 147–168.

Sližienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sližienė Nijolė 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sližienė Nijolė 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(2)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Šukys Jonas 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*, Kaunas: Šviesa.

Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2001: *Lietuvių kalbos būdvardžių valentingumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Construction with *atžvilgiu* from the Perspective of Valency

SUMMARY

The article addresses the construction with postpositional *atžvilgiu* from the perspective of valency. It draws on 600 examples collected from *The Corpus of Contemporary Lithuanian Language*, which was developed at the Centre of Computational Linguistics of Vytautas Magnus University in Kaunas.

It appeared that the construction with postpositional *atžvilgiu* is used in a sentence both instead of the valent actants of the word and as free elements.

As a free element, the construction with postpositional *atžvilgiu* is related to the free dative (or the construction with the preposition *su*), prepositional constructions, adverb; they are used at the core, extended and propositional level.

There is a tendency to use the construction with postpositional *atžvilgiu* instead of the valent (mandatory and facultative) actants of the lexeme where they correspond to the functions of the percipient, beneficiary or contentive. In such case, the construction with *atžvilgiu* used as an indirect object replaces the dative or the actant expressed by a prepositional (*su, į, apie, dėl*) construction; the subject corresponds to the percipient, patient, agent. The construction with postpositional *atžvilgiu* is preferred when the lexeme denotes the syntactic actant of the subject corresponding to the percipient. A beneficiary is specified (tends to be specified) in order to highlight and mark a state or an active action. The usage of postpositional *atžvilgiu* pertains to the (in)transitivity of the lexeme and the (non)agency of the subject.

The categorial properties of the lexeme affect the morphosyntactic marking of the semantic actant correlating to the indirect object (by the dative, constructions with the prepositions *į, apie*, etc. and/or the construction with postpositional *atžvilgiu*).

Įteikta 2022 m. spalio 21 d.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

loreta.semeniene@lki.lt